

Beszédes Valéria

A BÁCSKAI ASZTALOSOK

Apám emlékére

Írásomban rövid áttekintést adok a bácskai falusi asztalosok működéséről a XVIII. század közepétől a nagyüzemi asztalosipar megjelenéséig. Kizárólag a mezővárosi és a falusi mesterek festett munkáival foglalkozom, a városi furnérozott bútorok falusi elterjedésének kérdését nem tárgyalom. Az átlagos mesterek eszköztárának, szerszámainak, néhány régies technológiának az ismertetésétől is eltekintek.

Az újkori bácskai asztalosok

Az első mesterek a török hódoltság után, valamikor a XVIII. század közepén jelentek meg ezen a vidéken. Hogy a megelőző időszakban éltek-e erefelé ilyen iparosok, arról sem írásos, sem tárgyi bizonyíték nem maradt fenn. Feltételezzük azonban, hogy a nagyobb központokban, mezővárosainkban, a kolostorokban (Bács, Aracs, Ilok, Coborszentmihály–Zombor) dolgozniuk kellett fafeldolgozó iparosoknak, hiszen az embereknek a középkorban is szükségük volt ládára, asztalra, székre, kapura, ablakra, ajtóra, deszkakoporsóra. Nem valószínű, hogy ezeket a tárgyakat kizárólag kereskedőktől szereztek be.

A hódoltság csaknem két évszázada alatt ezen a vidéken kicserélődött a lakosság. Településrendszere szinte teljesen elpusztult, gazdasága visszafejlődött; emiatt tűntek el a kézművesek is erről a területről. Néhány településen, amely túlélte a török időket, a legfontosabb iparágakat űző mesterek megmaradtak. Evlia Cselebi útleírásából tudjuk, hogy Zomborban ebben az időben már több kézműves is dolgozott. Biztos, hogy a XV. és a XVI. században kovács, ács, szűcs, bocskoros és papucsos is volt Bácsban, Zomborban és Péterváradon, hiszen nélkülük nehezen képzelhetjük el a hétköznapokat. Szabadkán még a legnehezebb időkben is dolgozott néhány kézműves. Valószínűleg asztalos is akadt, esetleg olyan ács, aki ácsolt bútorokat készített.

A határőrvidék megszervezésekor minden bizonnyal vándorasztalosok is rövidebb-hosszabb ideig dolgoztak az ismert kapitányok, a zombori Branikovicsok és a szabadkai Szucsicsok udvarházában – bár az utóbbiakról a krónikások

azt is feljegyezték, hogy igencsak fősvények voltak, mert a csengő aranyat jobban becsülték az úri cifraságoknál.

A XVIII. század eleje sem kedvezett az iparosoknak tájunkon. Hiszen a Rákóczi-féle szabadságharc hadműveletei ismét megtizedelték az itteni lakosságot. A helyzet valamikor a negyvenes években rendeződött, ugyanis ebben az időben nyeri el Zombor, illetve Újvidék a szabad királyi városi státust, s a harmadik nagyobb település, Szabadka is ekkor polgárosodik. A hátárőrvidék felszámolása, a civil hatalom vetette meg az iparosodás alapjait. Városaink olyan kedvezményeket nyújtottak lakosaiknak, amelyek lehetővé tették az iparosok megtelepedését.

Az iparosokat először 1720-ban írták össze ezen a területen. Ekkor még egyetlen asztalost sem találtak a számlálási biztosok. Csaknem két évtized múltán, 1738-ban sem dolgozhattak hivatalosan mesterek, mert az árjegyzékben, melyet a vármegye adott ki, még nem szerepel asztalosáru (SZTL, Iványi-gyűjtemény 50.). A század közepén jelentkeztek az első mesterek. Szabadkán bizonyos Balsius Lamplnak több számláját is megőrizte a helyi levéltár. Ulmer Gáspár kutatásaiból tudjuk, hogy a XVIII. század hetvenes éveiben rajta kívül még két mester dolgozott a városban. Nevük alapján németek, illetve csehek lehettek, mert Vanneknek, Lamplnak és Mayernek hívták őket. Zomborban a hatvanas években a katolikus céhben tesznek először említést asztalosról, bizonyos Georg Reufról.

A XVIII. század fordulójára egyre több asztalos lett a vármegyében; erről a Borovszky-féle monográfia tudósít. A zombori, illetve szabadkai adatokból arra következtethetünk, hogy ebben a korai korszakban nagyobb településeinken csupán néhány mester folytatta ezt a tevékenységet. Hogy dolgoztak, azt nemcsak a levéltárakban fennmaradt nevek igazolják, hanem az 1794-ben kiadott limitáció is, melyben meghatározták az egyes termékek árát a megye területén dolgozó mestereknek (SZTL F.272. 15.B.33/pol 1796). Az árjegyzékből arra is következtethetünk, hányféle ipart űztek ebben az időben, s milyen késztermékeket gyártottak az egyes műhelyekben.

Az 1794. évi limitáció és az asztalosok

Az asztalosokra vonatkozó árjegyzékben elsőként az ajtók, ablakok ára található. Lényegesen gazdagabb az a rész, melyben a bútorokat veszik számba. Bizonyára csak azok árát határozták meg, melyekre volt is kereslet.

A keményfából készített ágyak, almáriumok, asztalok, pohárszékek kétszer annyiba kerültek, mint a fenyőfából, illetve más puhafából, vagy ahogy az árjegyzékben olvasható, lágyfából készült bútorok. Az előbbieket nem festették, mert a lágyfából készülteknél minden esetben feltüntették, hogy az árban benne foglaltatik a festés is. A keményfa bútorokat a vékony úri réteg használhatta, a festett bútorok viszont a jobbágyság, a városi iparosok, kereskedők használati tárgyai lehettek. Egy-egy család bútorzata rendkívül szegényes volt nemcsak ebben, hanem a későbbi korszakban is. Erről tanúskodnak azok a XIX. századi hagyatéki leltárak, végrendeletek, melyeket levéltáraink őriznek. A végrendeletek azt bizonyítják, hogy a bútordarabok sorsáról rendszerint a nők rendelkeznek, s hogy lányaiknak hagyják őket örökül. Ezek a jegyzékek

néhány ágyról, ládáról, lócáról, asztalról tesznek említést. Nem valószínű, hogy több bútora lehetett egy-egy paraszti háztartásnak.

Feltűnő, hogy az 1794-es limitációban már háromfiókos almáriumot is kínáltak a mesterek, és a még századunkban is közkedvelt konyhai sublót árát is feltünteti az árjegyzék.

Vegyük hát sorjába, miféle bútorokból választhattak ekkortájt a megrendelők. Háromféle ágyat – nyoszolyát – készítettek. Az úri osztály számára kétszemélyeset keményfából; valamivel olcsóbb volt az ágy, ha csak a lába készült keményfából. A puhafa nyoszolyák egyszemélyesek voltak. Almáriumot és pohárszéket mind a kétféle fából csináltak. Az asztalok ára is a fa fajtájától és attól függött, hogy milyen volt a lába, volt-e fiókjá. Kétfajta széket tüntetett fel az árjegyzék. Típusára vonatkozólag a szüksézávú meghatározásból nehéz bármilyen következtetést levonni. Bizonyára lécvázás székeket is készítettek. A XIX. század második felében készült székeknek az ülőkéje nem faháncs, hanem gyékény. Meggyőződésem, hogy ezen a fában szegény vidéken korábban is a gyékényből szőtt ülőkéket alkalmazták a lécvázás székek esetében. Ezeknek az ülőalkamatosságoknak szép példáit őrzik a kupuszinai helytörténeti gyűjteményben.

Menyasszonyi ládáról nem tesz említést az árjegyzék, de a háromlábnyi hosszú, festett czukóládáról igen; ez a tétel a festett menyasszonyi ládákra utal. A tálasok ára a hosszúságtól függött. Feltüntetik az árát a még századunkban is közkedvelt kanapénak, vagy ahogyan abban az időben nevezték, a párnaszéknek.

A bölcsoéknak két fajtáját kínálták: a díszesebb, esztergályozott festettet, valamint a közönségeset. Ezek formája a későbbi időkben sem változott.

Az árjegyzékben meghatározták a lisztesláda és a mángorló árát is. Viszont a parasztság körében még a századfordulón is kedvelt sarok-, illetve közönséges padokról, lócákról nem esik említés. Ugyancsak hiányzik a listáról a Szeged és Hódmezővásárhely környékén olyannyira kedvelt karosszék, a gondolkodószék. A priccs, a dikó nem az asztalosok műhelyéből került ki, ezért nem határozták meg ezek árát. Ez persze nem jelenti azt, hogy nem használták őket, hiszen ez az ágyféleség még századunkban sem hiányzott a parasztság háztartásából. Az egyszerűbb alkalmi ágyféleségeket a család férfitagjai állították össze, a lécvázás gyékényágy pedig helyi specialisták munkája volt a későbbi korszakokban is.

Az 1794-ben készült árlista végeredményben tartalmazza mindazokat a bútorféleségeket, melyek a XIX. századig meghatározták az itteni parasztság lakáskultúráját. A múlt század folyamán ez nem sokat változott. A század utolsó éveiben kezdtek vásárolni az újfajta bútorokat, a kasznit, kaszlit, magasóalmáriumot – a kétajtós ruhásszekrényt –, a tornyos ágyakat. Századunkban, a húszas-harmincas években, a hagyományos közösségekben, a hálószoba lesz a közkedvelt bútoregyüttes.

A komáromi bútor hatása a bácskai asztalosokra

Az alföldi asztalosok munkáiról máig nincsenek pontos adatai a néprajztudománynak. Csilléry Klára kutatásaiból tudjuk, hogy nem maradt fenn annyi emlékmű, melyből pontosan megrajzolhatnánk egy-egy központ kisugárzá-

sának határát. 1782-ben egy szegedi összefrásban szerepel ugyan egy kecskeméti festett láda, de hogy milyen volt, arról nincsenek biztos ismereteink. A többi nagy múltú alföldi város – Cegléd, Nagykőrös – esetében sincs kellő ismeretanyagunk. A Duna–Tisza köze déli részeinek asztalosmunkáiról még kevesebbet tudunk.

A festett menyasszonyi ládák vajdasági változatait 1958-ban Vera Milutinović elemezte. Tanulmányát két fejezetre osztotta. Számba vette a Vajdasági Múzeum archaikusabb ácsolt menyasszonyi ládáit, majd pedig a festett ládák jellegzetességeit ismertette. Szerinte a fennmaradt emléanyag alapján a Vajdaság területén egyetlen központot sem különíthetünk el. Tanulmányának másik fontos tanulsága, hogy a múzeum gyűjteményében található ládák kizárólag a magyar, illetve a német nyelvterület anyagával rokoníthatók. A festett menyasszonyi ládáknak nincsenek balkáni vonatkozásai. A díszítések elrendezése, valamint virágmotívumaik alapján a színes tulipános ládákat elsősorban a német mesterek munkájának tekinti.

Joggal vetődik fel a kérdés, milyen bútorok kerültek ki az itteni mesterek műhelyéből, s falvaink, városaink lakói hol szerezték be azokat a bútorokat, melyek nélkülözhetetlenek voltak.

Bonyolítja kérdésfeltevésünket, hogy a XVII., illetve XVIII. században az újonnan települő lakosság milyen bútorféleséget hozott magával. A németek olyan vidékről érkeztek, ahol fejlett volt a kézművesség, de ez volt jellemző a magyarokra is, akik az északi és a keleti megyékből jöttek ide. A Balkánról érkező délszláv népek: szerbek, cincárok, sokácok, bunjevácok archaikusabb bútortípusokat használtak, melyeket nem asztalosműhelyekben állítottak elő, ők azonban már őslakosoknak számíthattak, hiszen a XVI., illetve XVII. században érkeztek nagyobb tömegekben a Dél-Alföldre.

A XVII. és a XVIII. században – amikor az itt élők éppen nem a háborúval voltak elfoglalva – a szobabelsők alakulásában a bútorkereskedőknek volt meghatározó szerepük. A területünkön található korai festett menyasszonyi ládák jelentős hányada a komáromi ládák típusába sorolható. A legrégebbi típusból ugyan egyetlenegy nem őriznek múzeumaink, de a későbbi korszakok valamennyi típusa megtalálható vidékünk köz-, illetve magángyűjteményeiben. A Duna menti nagyobb vásárközpontokból jutottak el távolabbi településekre. Azokat a bútorokat, melyeket nem vásárban vettek, helyi mesterek készítették, akik minden bizonnyal a komáromi bútorok mintái alapján dolgoztak, hiszen ez volt a divat. A komáromi festett bútorok tehát meghatározó hatással voltak e táj bútorkészítésére. A Dunán egészen Belgrádig szállították a bútort. Köztudomású, hogy a komáromi ládák még a Šumadijába is elkerültek, s a Timok menti településeken is megtalálhatók voltak.

A XIX. század második harmadáig, a vasút kiépüléséig, Baja, Apatin, Zimony és Újvidék volt a legfontosabb kereskedelmi központ. A komáromi festett bútor ezen az útvonalon érkezett.

A festett bútorok nemcsak a kereskedők révén jutottak el hozzánk. Terjedésükben nagy szerepet játszottak a céhek is. A mesterjelölteknek két évig vándorolniuk kellett, hogy megkaphassák a mesterlevelet. Az itteni segédek a XIX. század közepéig csak olyan helyekre vándorolhattak, ahol fejlett ipari központok voltak. A szabadkai segédek vándorkönyveiből tudjuk – közülük többet a helyi levéltárban őriznek –, hogy gazdáik leginkább Szegedre jártak

tapasztalatot gyűjteni, a különböző mesterfogásokat elsajátítani. A bácskai és a bánáti kézművesség alakulásában a legfontosabb szerepet a szegedi céhek játszottak. Több Bács-Bodrog, illetve Torontál vármegyei céh is a szegedi anyacéhhez tartozott.

A bajai és a békési festett bútor

A terület újkori kisiparát – Szeged mellett – Baja és Temesvár alakította. Az asztaloság alakulásában is ennek a három központnak volt döntő szerepe a XIX. század folyamán.

A közgyűjtemények, valamint az adatközlők visszaemlékezései alapján a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben az uralkodó bútordivat a szabadrajzú virágmintás volt. Az egyes bútorfélések alapszínét gyakran a nemzetiségi hovatartozás is befolyásolta. Vera Milutinović szerint a zöld bútorokat a magyarok használták. A ruszinok a századfordulón a fekete alapszínű ágyakat, ládákat kedvelték. A szabadkai tanyákon, adatközlőink szerint, a diósínű bútor volt a közkedvelt, és a minták, a faragott tulipánok csak a láda elején voltak.

Az uralkodó szín ebben az időben többnyire a kék lehetett, hiszen a napjainkban is fellelhető festett bútorok nagy része sötétkék, illetve világoskék alapszínű. A minták elrendezésében sem tudunk különböző korszakokat elkülöníteni. A tükörkép-kompozíciót mindaddig alkalmazták, amíg cifrázták a ládákat, ágyvégeket. A virágok nagysága lényegesen kisebb, mint a vásárhelyi, bajai bútorok mintáié. Az egyes motívumok kidolgozása is egyszerűbb, elnagyolt.

A tálasokon, padokon a virágok elrendezése frízszerű. A Duna–Tisza közének bácskai oldalán bizonyos fáziseltolódást figyelhetünk meg. Egyes Duna menti településeken még a húszas évek végén is festett mintás bútorokat készítettek a vásároló mesterek. Elsősorban a sokácok, a szlovákok kedvelték őket, de ebben az időben a kupuszina, gombosi magyarok tisztaszobáját is ilyen bútorokkal rendezték be.

A Duna menti festett bútor központjának Szentiván (Prigrevica) számított. A bútorok alapszíne a századfordulóig sötétkék volt. A mesterek a virágminták elhelyezésében még ekkortájt is a már említett gyakorlatot követték. A közkedvelt virág a tulipán, illetve az árvácska.

A tízes, illetve a húszas években a sötétkék alapszín világoskékévé válik. A minták is apróbbak, cifrábbak. Földfesték helyett olajfestéket használnak. Ebben a korszakban a tisztaszoba valamennyi bútorát hasonlóan festik és mintázzák. A tulajdonos neve és a leány férjhezmenetelének az évszáma is szerves része a mintának, az ágyvégekre, kaszliknak az ajtajára is felfestették.

A szentiváni bútorok a bajai festett bútorokkal mutatnak rokonságot. Meggyőződésünk azonban, hogy a helyi mesterek munkáját az itteni nép ízlése is alakította. A múlt században kialakult központot kisebb regionális asztalosközpontnak is tekinthetjük. A legtovább ebben a régióban készítették a mintás festett bútorokat. Nem egy-egy asztaloscsalád megőrzött régiségeként, hiszen Kupuszinán, Monostoron, Béregen, Gomboson, Szentivánon önállóan dolgoztak a mesterek. A századfordulón a háromfiókos sublót mellett a menyasszonyi ládák fejlettebb fiókos változatai is népszerűek. A monostori sokácok fiókos ládáit a kétajtós szekrények, kasznik váltják fel.

A Közép-Bácska és a Tisza-vidék asztalosaira a szegedi és a békéscsabai mesterek munkái hatottak leginkább. Az itteni festett bútorok alapszíne középkék, amely a századvégre világosodott ki. A virágmotívumokat fehér, sárga, piros színnel festették fel. A századfordulóra azonban ezen a területen kimentek divatból a festett virágos bútorok, hogy helyüket átadják a városias kaszniknak, ágyaknak.

A városias bútorok a paraszti háztartásokban

A századforduló közkedvelt bútorai a sötétbarna, vésett, illetve domborműves virágos szekrények, tornyos ágyak. Az ajtószárnyakat egy kisebb és egy nagyobb kazettára osztják, melyre kisebb domborművet: tulipánt, margarétát vagy rózsát tesznek. A szekrények két végét pedig klasszicista jellegű álozlopok egészítik ki.

A harmincas években a sötétbarna faragott bútorok is kimennek a divatból. Ezeket a sima vonalú egyszerű szekrények váltják fel. Ekkor már nem virágokkal díszítették, hanem flóderozták őket.

A századfordulón, amikor megszűnnek a konyhai szabadkémények, új bútorokkal bővül a parasztság eszköztára: a konyhaszekrénnel. A múlt század végén kialakított formája a negyvenes évekig meghatározója lesz az úgynevezett melegkonyháknak. Az alsó része minden esetben kétajtós, polcos, középen van a tálaló, majd erre egy keskenyebb, több fiókos és kisebb ajtós részt illesztettek. A tálaló fölötti részen megjelenik az üvegajtós szekrény. A konyhakredencek színe többnyire zöld, esetleg világosbarna.

Az ágyak formája, magassága, festése is a divat függvénye volt. A múlt század közepéig, a ruhásládákhoz hasonlóan, ezek végét is kicifrázták. A Duna menti településeken a tízes években a kék alapszínű virágmintás ágyvégeket kedvelték. A közép-bácskai Tisza-vidéken a díszes faragott végű tornyos ágyaknak volt sikerük, melyek fejrészét ugyancsak virágfüzérékkel, csokrokkal díszítették domborműves formában.

A székek a nyolcvanas évekig faragottak voltak. Lábukat nem fecskefarokcsapolással illesztették a támlához, illetve a laphoz, hanem faragással. Ezeket nevezték botlábú székeknek. Az asztal melletti pad a XIX. század meghatározó ülőalkalmatossága volt. A támláját hasonlóan kicifrázták, mint a tálasokat, és szükség szerint átbillenthető volt előre vagy hátra.

Az egyszerű padok bonyolultabb változata a karos pad, a kanapé. A régi bútorok közül ennek van még manapság is legtöbb becsülete, még napjainkban is használatban vannak. A tisztaszobában a két ablak között volt a helye. Ma a konyhában, esetleg a gangban, illetve az előszobában őrzik.

Összefoglaló

Hasonlóan a Nagyalföld többi régiójához, a Duna–Tisza közének déli részén is a XIX. század derekáig a komáromi festett bútoroknak volt meghatározó szerepe. Közvetlenül is eljutottak vidékünkre, de más nagyobb központokon át közvetett formában is.

A múlt század festett bútorainak az alapszíne a középkek volt; helyi különbségek jelentkeztek, zöld, fekete, barna változatban is. A század végén a sötétkek a békési bútorok hatására kivilágosodik.

A századfordulón a Bácska legnagyobb részében a városias bútorok váltják fel a korábbi virágmintásakat. Ebben a korszakban jellennek meg az új bútor-darabok, és szorulnak ki a használatból a menyasszonyi ládák. A lécvázás, botlábás székek helyett már fecskefarkos csapolású székeket alkalmaznak; ekkor lesznek közkedveltek a gyárilag készült tonettszékek is.

A szabadkémények megszűnése után új bútorral bővül parasztságunk eszköztára: a konyhakredencsel, mely a korábban közkedvelt tálasokat szorítja háttérbe.

Irodalom

BOROVSKY Samu, 1909: Bács–Bodrog vármegye története II. Budapest

BESZÉDES Valéria, 1991: A ház. Szabadka

K. CSILLÉRY Klára, 1972: A magyar nép bútorai. Budapest

1987: A komáromi láda és hatása a sárközi „bútorvirágzásra”. Múzeumi Műtárgyvédelem, 17. 47–74.

1989: Az alföldi lakáskultúra változásai; tények és problémák. In: Novák László–Selmeczi László (szerk.): Építészet az Alföldön. Az Arany János Múzeum Közleményei VI. Nagykőrös, 87–98.

1990: Bútorművesség. In: Juhász Antal (szerk.): Csongrád megye népművészete. Budapest, 105–154.

1991: Bútorművesség. In: Magyar néprajz III. Kézművesség. Budapest, 509–511.

IVÁNYI István, 1892: Szabadka szabad királyi város története. Szabadka

MILUTINOVIĆ, Vera, 1959: Ornamentisani sanduci u Vojvodini. Rad, 139–150.

MUHI János, 1944: Zombor története. Zombor

ULMER Gaspar, 1995: Zanatstvo u Subotici 1689–1779. Subotica